

Ebûbekir Zekerıyyâ er-Râzî'nin Felsefî Görüşleri

Turgut Akyüz, İstanbul : Ravza Yayınları, 1. Baskı, Haziran 2017,

İrfan KARADENİZ*

Klasik metinlerin okunması, anlaşılması ve yorumlanması keşf-i kadim açısından mühimdir. Bu doğrultuda okuma yaparken, kullanılan kavramlardan başlayarak metin sürekli sorgulanmalı ve yeni cevaplar aranmalıdır. Bu işlemlerden geçirdiğimiz herhangi bir metinde birbirinden kopuk ve sahih olmayan yorumlar yapmamak için elbette tarihsel bağlama bakmak gerektiği gibi, metin üzerine yazılan şerhlere, reddiyelere ve metinden iktibas edilen diğer eserlere de mukayeseli bir şekilde bakmak gerekir. Bu zikredilen hususlar klasik metinleri tek düze bir okuma biçiminden kurtarmanın alternatif yolları olarak görülebilir. *Ebûbekir Zekerıyyâ er-Râzî'nin Felsefî Görüşleri* isimli eser, bir klasik metnin nasıl okunması ve yorumlanması gerektiğine dair bir örnek olması hasebiyle değerlendirmemize konu olmuştur. Râzî gibi felsefe, tıp ve ahlak sahasında yazdığı metinlerle Bedevî'nin ifadesiyle “yaşadığı çağın en özgür ruhlu düşünürü” olan birisini bu gözle okumak zor ancak bir o kadar da gerekli bir iştir. Ancak bırakın bu gözle okumayı ahlak felsefesi ve tıp sahasında onun hakkında yapılan çeviri ve telif çalışmalar dışarıda bırakıldığında, *el-kudemâü'l-hamse* olarak bilinen “beş ezeli ilke” üzerine yazılan sınırlı sayıda makale² ve teze³ rastlanır. Genel hatlarıyla dipnotta verilen çalışmalarda bilgiler derç edilerek iktibasla yetinilmiş ve nihayetinde *el-kudemâü'l-hamse* yukarıda bahsi geçen okuma biçimlerine tabi tutulmadığı için boşlukta duran bir teoriymiş gibi algılanmıştır.

Mezkûr eser iki bölümden mürekkeptir. Eserin tamamı Âlemin ve insanın yaratılış hikâyesini *el-kudemâü'l-hamse* üzerinden okumaya çalışan bir kurguya sahiptir. Birinci bölüm bir hayli uzun olup yazar burada teker teker *el-kudemâü'l-hamseyi* ele alır. Eserin ekseriyetine nüfûz eden bir tarzda *el-kudemâü'l-hamse* içerisindeki tüm ezeli ilkeleri; var olmaları, ezeli olmaları, keyfiyet ve nitelikleri bakımından izah eder. *Bârî-KüllîNefs-Heyûla-Halâ-Dehr* arasında yazarın yaptığı mukayeseler her bir ezeli ilkenin diğeriyle olan ilişkisini

---

* Arş. Gör., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, irfan.karadeniz@hotmail.com

¹ Abdurrahman Bedevî, “Muhammed İbn Zekerıyyâ er-Râzî”, *İslam Düşüncesi Tarihi*, ed. Mian Muhammed Şerif, trc. Osman Bilen (İstanbul: İnsan Yayınları, 2014), 1: 568.

² İbrahim Hakkı Aydın, “Ebû Bekir Râzî’de Beş Ezeli İlke”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15 (2001): 107-144; Hüseyin Karaman, “Ebu Bekir er-Râzî'nin ‘Beş Ezeli İlke’ Anlayışının Kaynağı Problemi”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 28 (2014): 75-91.

³ Emel Sünter, *Ebu Bekir Râzî ve Felsefesi Görüşleri*, Yüksek Lisans Tezi. Bk. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>; Cemil Kılıç, *Ebû Bekir er-Râzî'nin Tabiat Felsefesi*, Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2001. Bu çalışmaya ulaşılamamıştır.

anlamamıza yardımcı olur. Kurulan bu irtibatlar sayesinde akla gelebilecek “bu kadar ezeli içinde, *Bârî* nin ezeliği nasıl anlaşılır?” şeklindeki bir soru da yazar tarafından cevaplanmış olur.

Bârî nin varlığını ispatla başlayan ilk bölümde, yazar kozmolojik delilin yaratıcının varlığını ispatta Râzî için yeterli delil olduğunu ifade eder. Akabinde *Bârî* isminin tercih edilmesinin gerekçesini sorgular. İkna edici bir şekilde bu gerekçeleri sıralar: İlki, Râzî’ nin *Bârî* ismini, yaratıcı ile âlem ilişkilerine değindiği yerde tercih etmesidir. Bunun dışında birçok sıfat kullanır. Ancak özellikle bu kavramı tercih etmesinin sebebi, anlam dünyası içerisinde “bir şeyi bir şeyden yaratma” tanımının yer almasıdır. Çünkü Râzî yoktan yaratmayı kabul etmez. Aksine onun teorisi bir şeyin bir şeyden yaratılması sonucu âlemin meydana geldiğini öngörür. Sistemin dayandığı temel iddia; değişen, hareket eden ve cismani olan şeylerin hâdis olduğudur. Dolayısı ile bu şeyler bir muhdise muhtaçtır. En nihayetinde bir ilkede durulması gerektiği, aksi takdirde teselsüle sebep olunacağı için *Bârî* vardır ve ezeldir. Yaratıcı, canlı, hikmet, ilim, irade ve kudret sahibi olması *Bârî* nin diğer sıfatlarından. Yazarın bu sıfatların ayrıntılı zikretmesinin diğer ezeli ilkeleri anlamada anahtar bir işlevi olduğunu söyleyebiliriz. *Bârî* yi, *nefs-heyûla-halâ-dehr* dan ayıran şeyler, sıfatlarda ayrıntılara girildiğinde ortaya çıkar. Söz gelimi kendisi de bir ezeli olan *nefs* cahil, cisim olmayıp cismani hazlara ilgi duyan gibi vb. sıfatlarla nitelenir ki bu onu açık bir şekilde ilim sahibi olan *Bârî* den ayırır.

el-kudemâü'l-hamse teorisinde *nefs* e biçilen misyon, haliyle onu birçok tartışmanın içerisine çeker. Bunlardan ilki *heyûla*’ya olan meylinin neticesinde ortaya çıkan kaosu, *Bârî* nin merhameti gereği kozmosa çevirmesiyle âlemin meydana gelmesindeki rolüdür. Diğerisi ise maddeye olan meylinin neticesinde âlemdeki kötülüğün kaynağı olarak görülmesidir. Bir başka ifadeyle felsefenin en kadîm tartışma konularıyla olan irtibatı, *el-kudemâü'l-hamse* içerisinde *nefs*’i ayrı bir konuma yerleştirir. Nefsin *Bârî*’ye nispetle pasif *heyûla*’ya nispetle aktif olması yani hem müteessir hem de müessir yapıda oluşu diğer ezeliilerden farklı olduğu yönü gösterir. Öte yandan mefhumun muhalifinden meseleye yaklaşan yazar *nefs-Heyûla* ilişkisini farklı bir noktada ele alır: “*nefs*, Âlem’e meyletmeseydi, Âlem yaratılmayacaktı. *Nefsin* tutkuları olmasa Âlem’de kötülük olmayacaktı. Yani bu durumda *nefs* Âlemin yaratılmasının sebebi olmayacaktı. Daha da önemlisi böyle bir durumda âleme hayat verilmeyecekti. Diğer taraftan Âlem yaratılmasaydı, nefsin aracı rolüne de hacet kalmayacaktı. Bu durumda nefsin ezeli olması da gerekmediğinden aynı zamanda nefsin manevî bir cevher olması da gerekmeyecekti. Acaba bunların tamamı *Bârî* nin kurgusu mudur?” Yazar “*Bârî* böyle bir yaratmayı doğrudan takdir etmiştir” demenin mümkün olmadığını ifade eder. Daha sonra ise bu ifadesini “en azından *Bârî* nin izni ve iradesiyle yaratmanın meydana geldiği söylenebilir” şeklinde sınırlandırır. Anlaşıldığı üzere buradaki temel saik *Bârî* için zikredilebilecek olumsuz hususların önüne geçmektir. Dolayısıyla bunu izale etmenin yolu, belki de yukarıda ifade edildiği tarzda bir dilemma kurmaktan geçer.

Heyûla, yoktan yaratmayı insan aklının anlayamayacağını düşünen ve varlıktan önce yokluk durumunun *Bârî*’ye bir eksiklik atfedeceği fikrini doğru bulmayan Râzî’ nin yaratmayı teselsüle sebep olmamak için dayandığı ezeli ilkedir. *Heyûla* suret almamış

mutlak madde, bölünemeyen atomlardır. Peki, kendisi bizatihi cisim olmamasına rağmen dağınık haldeki atomlardan oluşan *Heyûla*, nasıl olur da cisimleri meydana getirir? Ancak bunlar içerisindeki atomlardan düzenli bir şekilde bir araya gelen cisimleri meydana getirirler. Âlemin ve içindekilerin dünyaya gelişinin *heyûla*'nın *nefs* ile ilişkisi neticesinde gerçekleştiğini ifade etmiştik. Burada ayrıca zikredilmesi gereken *heyûla*'yı oluşturan atomların farklı miktar ve yoğunluklarda olmasının ağırlık, hafiflik, sertlik, katılık, koyuluk ve parlaklık gibi durumların hepsini meydana getirmesidir. Tekrar edilecek olursa *nefs* ile başlayan süreç, *heyûla* ile devam eder. *Nefs-heyûla* arasındaki ilişki neticesinde meydana gelen kaosu *Bârî*'nin kozmosa çevirmesiyle âlemin ve diğer canlıların yaratılması gerçekleşir. Teorinin mitsel bir anlatı şeklinde kurgulandığı sadece bu üç ezeli ilke bağlamında söylenenlerden rahatlıkla anlaşılabilir. Özellikleri itibarıyla *heyûla* ezeli, ebedî, cisim olmayan, cansız ve pasiftir. Bu nitelikler *heyûla*'nın *nefs* ve *Bârî* ile olan irtibatındaki ittisal ve infisal noktalarını daha net bir şekilde gösterir. *Nefs* canlı, *heyûla*'nın cansız olması; *heyûla*'nın pasif, *nefsin* aktif olması infisal noktalarından birkaçıdır. Ezeli ve ebedî olma ise her iki ilkenin ittisal noktasıdır.

Âlemin ve diğer cisimlerin yaratılmasında *nefs-heyûla* ilişkisinin hangi noktada durduğunu anlamak için başvurduğumuz diğer bir ezeli ilke halâdır. *Halâ*'nın varlığını izah sadedinde yazarın dikkat çektiği noktalara kısaca değinecek olursak şunları söyleyebiliriz: *Heyûla*'nın mütemekkin olması, cisimlerin suret, renk ve başka özelliklerden meydana gelmesindeki rolü, âlemin meydana gelmesinin mahalli olması gibi gerekçeler *halâ* denilen ezeli bir ilkenin varlığının gerekçeleridir. *el-kudemâü'l-hamse*'den biri olarak *halâ* âlemi de içerisine alan ancak onun da ötesinde mutlak mekân olarak tanımlanır. Râzî düşüncesinde âlem ve içerisinde konum bildiren tüm ifade ve yönler izafi bir mekânı ifade eder. Mutlak mekân ise izafi mekânı da kuşatan mekândır. Mekânın izafi ve mutlak olarak ikiye bölünmesi ileride *dehr* kavramında da karşımıza çıkacaktır. Yeri gelmişken böyle bir ayrımın teselsülün önüne geçmek için ortaya konduğunu söylemek gerekir. Aksi takdirde her mekân kendisinden önce başka bir mekânı kuşatacaktır. Bu da teselsüle sebep olacaktır. Teselsül ise imkânsızdır.

el-kudemâü'l-hamse teorisindeki son ezeli ilke *dehr*'dir. Yukarıda ifade edildiği gibi *dehr* de izafi ve mutlak olarak iki kısımda incelenir. Âlemin meydana gelmesi bir mekânda ve zamanda olması nedeniyle ayrıca *dehr* dediğimiz teselsüle sebep olmayacak mutlak bir zamanın varlığı gerekir. Saat, gün, ay, hafta yıl vb. şeklindeki günlük hayattaki tüm ifadeler izafi zaman için kullanılır. Zamanın mutlak olan kısmı ise bu tür ifadelerin üstünde olarak *dehr* kavramıyla ifade edilir. *el-kudemâü'l-hamse* içerisindeki diğer ilkelerden ezeli olarak bahsetmemiz ancak *dehr* ile mümkündür. Çünkü bu ilkelerin hepsi ezeli ve mutlak bir zamanda vardır. *Dehr*'in *halâ* ve *heyûla* ile infisal noktaları şunlardır: Cansız olma, irade, akıl ve ilimden yoksun olma. Bu gibi özellikler hatırlandığında onu *nefs* ve *Bârî*'den ayıran noktalar da özetlenmiş olur. Buraya kadar genel hatlarıyla *el-kudemâü'l-hamse*'nin genel özellikleri ve birbirleriyle olan infisal ve ittisal noktalarına yer verdik. Yazarın çalışmasını özgün kılan noktalardan birisi, hiç şüphesiz zikri geçen ezeli ilkeler arasında mukayeseye imkân veren, her bir ilkenin tam olarak ne olup ne olmadığını görmemize imkân tanyacak birçok tabloya yer vermesidir. (ss.169-172, 174-175)

İkinci bölümde yazar âlemin ve insanın varlığı konusunu, çalışmanın ana bölümü olan birinci bölüm üzerine bina ederek işler. Bu bölümde yazar *el-kudemâü'l-hamse*'yi âlem ve insanın nasıl meydana geldiğinin cevabını ihtiva eden bir teori olarak açıklar. Bu teoriye göre *nefs-Heyûla* ilişkisi neticesinde ortaya çıkan kaosu, *Bârî* düzeltip nefsin istediği cismani lezzetlerin olduğu bir âlemi yaratmıştır. Ancak âlemin yaratılması nefsin içerisine düştüğü hatayı anlaması için yeter sebep olmadığından, *Bârî* âlemin geçici olduğunu ve cismani hazların asıl amaç olmadığını nefsin anlaması için akıl ve idrak sahibi insanı yaratmıştır. *Nefsin heyûla*'ya olan meyli neticesinde *Bârî* atomlara suret verip feleği ve dört unsuru yaratmıştır. Daha sonra *Bârî* tarafından dört unsur terkibe tabi tutulmuş, önce âlemdeki diğer canlılar sonra taş ve maden gibi varlıklar ve sırasıyla bitkiler, hayvanlar ve insan yaratılmıştır. Görüldüğü üzere Râzî âlemin ve içindeki canlıların nasıl meydana geldiğini *el-kudemâü'l-hamse* teorisine dayanarak izah etmeye çalışmıştır. Her ne kadar mitsel bir anlatı da olsa, metafizik âlemden fizikî âleme aşama aşama yaratmanın nasıl meydana geldiğine dair ortaya atılan önemli bir teori olarak *el-kudemâü'l-hamse* düşünce tarihinde yer edinmiştir.

Hülâsâ, Râzî çalışmaları açısından eseri farklı bir noktaya taşıyan birçok noktanın var olduğu söylenebilir. İlki yazarın, Râzî'nin risalelerini farklı metinleri tarayarak titiz bir çalışma içerisinde ilim dünyasına kazandıran ve bir Râzî otoritesi olarak görülen Paul Kraus'un değinmediği kaynaklardan hareketle okuma yapmasıdır. Nitekim Râzî'den önce veya sonra yaşamış ya da muasırı olan düşünürlerin metinlerini taramak, Râzî'ye dair kapalı birçok noktanın gün yüzüne çıkmasına ve daha sağlıklı bir Râzî portresi çizilmesine yardımcı olmuştur. İkincisi yazarın kavramlar üzerinden taradığı metinlerin, daha derin tahlillerin elde edilmesine imkân sağlamasıdır. *Bârî-nefs-heyûla* arasındaki ilişki bu kavram taramaları neticesinde daha da netleşmiştir. Üçüncüsü yazarın Râzî'nin kavram tercihlerini sorgulayarak, *el-kudemâü'l-hamse* açısından önemli tespitlere ulaşmasıdır. Sözelimi yazar, "Râzî Allah için eserlerinde birçok ismi kullanmasına rağmen neden *Bârî* ismini kullanmayı tercih etmiştir" sorusunun cevabını bu sorgulama tarzıyla bulur. Son olarak yazarın *el-kudemâü'l-hamse*'yi anlama açısından önemli bir soruya değinmesi zikredilebilir. Râzî bu teoriyi kime veya kimlere karşı yani ne tür bir saikle inşa etmiştir? Bu sorunun cevabı hem Râzî'nin amacının hem de *el-kudemâü'l-hamse*'nin anlaşılması için mühimdir. Râzî'nin teorisi; yaratılışı aklın kabul edebileceği bir tarzda ispat ederek bir yaratıcının varlığını reddeden Dehriilere ve tabiat ile yaratıcıyı aynı şey olarak gören Tabiatçılara cevap mahiyetindedir. Son olarak *el-kudemâü'l-hamse* bağlamında Râzî hakkındaki mevcut çalışmaların eksikliği ve yetersizliği dikkate alındığında, tarihsel bağlamı dikkate alan ve metne doğru sorular yönelten Akyüz'ün *Ebûbekir Zekerıyyâ er-Râzî'nin Felsefî Görüşleri* isimli eseri mümtaz bir çalışma olarak görülebilir.